
DOI: <https://doi.org/10.47960/2303-7431.24.2020.144>

UDK: 39:27-055(497.6)

Prethodno priopćenje

Primljen 28. X. 2020.

Prihvaćen 11. IV. 2021.

VESNA HALUGA – NIKŠA SVILIČIĆ
Sveučilište Sjever, Varaždin/Koprivnica
vehaluga@unin.hr – niksa.svilic@unin.hr

ISTRAŽIVANJE SUVREMENE PERCEPCIJE TRADICIJSKE TETOVAŽE NA PRIMJERU TETOVAŽA ŽENA KATOLKINJA IZ BOSNE I HERCEGOVINE

Sažetak

Rad tematizira tetovažu žena katolkinja iz Bosne i Hercegovine, funkciju tetovaže s identitetskoga, vjerskoga i komunikacijskoga aspekta, prvenstveno kao sredstva neverbalne vizualne komunikacije, te njezinu suvremenu percepciju. Tradicijska/vjerska tetovaža na primjeru tetoviranih žena katolkinja iz BiH, na koju se odnosi istraživanje, predstavlja svjesnu tjelesnu modifikaciju koja je povijesno uvjetovana okolinom i kulturom. Istražena je percepcija tradicijske/vjerske tetovaže s obzirom na činjenicu da se više od 90 % stanovnika Republike Hrvatske deklariralo kao vjernici te je istraženo je li osoba s tetoviranim vjerskim simbolom i vjernik, odnosno je li ta osoba percipirana kao vjernik zbog tetovirana vjerskog simbola/znaka. Rad tematizira i mogućnost doprinosa tradicijske tetovaže procesu nove evangelizacije. Istraživanje je provedeno na uzorku od 310 ispitanika, a ciljevi su: utvrditi percepciju vjerske/tradicijske tetovaže, odnosno utječu li na nju sociodemografske značajke, je li

opće prihvatljiva ili deklarirani vjernici imaju pozitivniji stav te može li biti komunikacijski simbol deklariranih vjernika.

Ključne riječi: tetovaža; tradicijska/vjerska tetovaža; komunikacija; nova evangelizacija; percepcija

Uvod

Tetoviranje kao kulturna praksa i tjelesna modifikacija postoji od pamtivijeka. Sanders (2008: 4) kao formu modifikacije navodi modu i stil: „Na najjednostavnijoj razini odjeća i moda su sredstva za simboličko prikazivanje spola, socijalnog statusa, uloge, životnog stila, vrijednosti, osobnih interesa i ostalih elemenata identiteta.” Tetovaža je pokretač, posrednik u komunikaciji simbola. Kako navodi Wilson (2008), tetovaže su aktivne, u trenucima izloženosti one projiciraju simbole drugima. Pojedincima tetovaže ne predstavljaju samo oznaku koja je u tome trenutku bila ideja ili želja, već dio identiteta njih samih. Kao način komuniciranja tetovaža je u istome trenutku i impresivna i ekspresivna. Ona je svjesna tjelesna modifikacija određena socijalnim i kulturnim naslijeđem nositelja.

Tradicijska/vjerska tetovaža koju ovaj rad problematizira, u skladu s navedenim, predstavlja i svjesnu tjelesnu modifikaciju povijesno uvjetovanu okolinom i kulturom. Od prvobitne zaštitne funkcije, preko tradicijsko-običajne, pa sve do forme identitetske identifikacije, tetovaža žena katolkinja u BiH kroz povijest nije mijenjala vizual nego funkciju uvjetovanu političkim, društvenim, socijalnim i kulturološkim promjenama.

„Tetoviranje žena u BiH je pojavnost stara više od tisuću godina, a potječe još iz vremena starih Ilirskih plemena koja su živjela na Balkanu“ (Stipčević, 1974: 80). Tradicijsko tetoviranje žena najveću je važnost imalo za vrijeme turske okupacije Bosne i Hercegovine između 1463. i 1878. godine jer je tetoviranje križa kao simbola kršćanstva, pored primarno zaštitne funkcije (sprječavanje odvođenja i silovanja od strane Turaka), imalo i funkciju svjedočenja pripadnosti vjeri/ katoličanstvu.

Geografski promatrano, običaj tetoviranja žena najviše je bio raširen među Hrvatima u Bosni, na području srednje Bosne te znatno manje u dalmatinske zaleđu u Republici Hrvatskoj. Fenomen su krajem 19. stoljeća istraživali povjesničar Ćiro Truhelka i engleska putopisateljica Mary Edith Durham. Istraživači su zabilježili 317 motiva koji se javljaju pojedinačno ili u kombinaciji s drugim, a najčešći su motivi križa, križevi s jelicama (jedna grana prema gore, dvije grane prema dolje).

Tetoviranje žena katolkinja čini važnu etnološku cjelinu u kulturno-povijesnome razumijevanju Bosne i Hercegovine u cijelosti, no neosporna je činjenica da je tetoviranje žena katolkinja, poglavito na području srednje Bosne, etnološka posebnost, raritet, jedinstvenost u cijelome svijetu.

Radom će biti istražena i percepcija tradicijske/vjerske tetovaže s obzirom na činjenicu da se velika većina (prema *Popisu stanovništva* iz 2001. godine više od 90 % stanovništva RH) deklarira kao vjernici. Nastavno, tradicijska tetovaža ima laku dekodaciju svoje simbolike kroz eksplicitnu semantičnost i semiotičnost vlastite ekspresivnosti. Radom će biti istraženo je li osoba s tetoviranim vjerskim simbolom i vjernik, odnosno je li ta osoba percipirana kao vjernik zbog tetovirana vjerskog simbola/znaka.

Nova evangelizacija¹ sinonim je za duhovni uzlet vjerskoga života lokalnih crkava, upute za put rasuđivanja promjena koje se odnose na kršćanski život u različitim kulturnim i društvenim kontekstima, a može li tetovaža tomu pridonijeti, bit će istraženo. Također, istražiti će se i javna percepcija vjerskoga motiva kao novoga oblika sakralne umjetnosti i njezinih drugih oblika te njezine praktične primjene i komunikacijski učinak u istoj. I u ovome dijelu istražiti će se pitanje percepcije, ali i same namjere onoga koji stvara, ali i onoga koji konzumira tetovažu kao suvremeni umjetnički izričaj.

¹ Evangelizacija (crkv. lat. *evangelizatio*, prema grč. *εὐαγγελίζειν*: širiti Evanđelje) – širenje, propovijedanje Evanđelja; propovijedanje kršćanskoga nauka i njegovo prihvaćanje; „evangelizacija“, *Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža; <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=18687>>, (10. VIII. 2020.).

1. Predmet i područje istraživanja

Rad tematizira percepciju fenomena tradicijske/vjerske tetovaže na primjeru tetoviranih žena katolkinja iz Bosne i Hercegovine. Budući da je riječ o jedinstvenoj pojavnosti s obzirom na motiv tetovaže i tehniku tetoviranja, tematika interdisciplinarno obuhvaća područje društvenih i humanističkih znanosti, znanstvena polja informacijskih i komunikacijskih znanosti, sociologije, teologije, povijesti, etnologije i antropologije.

Čovjek kao društveno biće oduvijek ima potrebu komunicirati, slati poruke drugim ljudima, od crteža u spiljama, tragova ruku (dlanova), pa sve do iscrtavanja vlastite kože. Kako će poruka koju verbalno, a u slučaju ovoga istraživanja neverbalno, odašilje biti percipirana, primljena, prihvaćena ili odbijena u trenutku početka komunikacije, on ne može znati. Porukom odaslanom preko tetovaže na vidljivome mjestu osoba ostavlja trag svojih vjerovanja, strahova, ideala i sl. Tijelo postaje transmiter slike, a tetovaža ekspresija.

1.1. Cilj, podciljevi istraživanja i hipoteze

Cilj je istraživanja utvrditi percepciju vjerske/tradicijske tetovaže. Podciljevi istraživanja su: utvrditi utječu li sociodemografske značajke na percepciju vjerske/tradicijske tetovaže, utvrditi je li vjerska/tradicijska tetovaža opće prihvatljiva ili deklarirani vjernici imaju pozitivniji stav o vjerskoj/tradicijskoj tetovaži, utvrditi je li vjerska tetovaža i komunikacijski simbol iskazivanja vjerskoga identiteta kod osoba koje su se deklarirale kao vjernici.

Sljedom navedenoga predložene su sljedeće hipoteze:

H1: Većini ispitanika prihvatljivo je tetoviranje vjerskih tradicijskih simbola.

H2: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje se prema sociodemografskim faktorima (spolu, dobi, mjestu stanovanja).

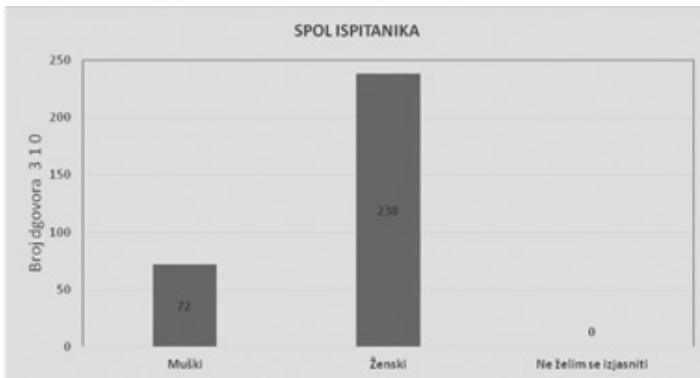
H3: Deklariranim vjernicima među vjerskim motivima najpoželjniji je motiv hrvatske tradicijske tetovaže.

U postupku razrade hipoteza definirane su zavisne i nezavisne varijable. Nezavisne varijable su sociodemografske značajke (spol, dob,

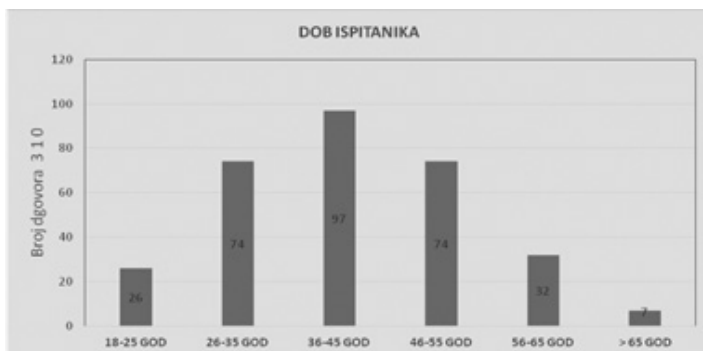
stručna sprema, mjesto prebivališta, pripadnost vjeri), a zavisne varijable odnose se na provjeru stavova i percepcije vjerske/tradicijske tetovaže.

1.2. Ispitanici

Ispitivanje je provedeno na prigodnome uzorku (uzorku lančane reakcije) od 310 ispitanika ($N = 310$), različitih sociodemografskih značajki, u razdoblju od tjedan dana (od 13. svibnja 2020. do 22. svibnja 2020. godine). Ispitano je 238 (76,8 %) osoba ženskoga i 72 (23,2 %) osobe muškoga spola. Najviše ispitanih osoba, njih 97 (31,3 %), srednje je životne dobi (između 36 i 45 godina starosti). Budući da je isti broj ispitanih osoba (74 ili po 23,9 %) od 26 do 35 i od 46 do 55 godina, za ispitivanje hipoteza ispitanici su svrstani u tri kategorije: mlada, srednja i starija životna dob. Glede obrazovanja, najviše ispitanih ima završen fakultet, njih 172 (55,5 %), srednju školu 86 osoba (27,7 %) te magisterij ili doktorat 52 osobe ili 16,8 %. Nije bilo ispitanika sa završenom osnovnom školom. Većina ispitanika stanuje u gradu, njih 239 (77,1 %), a 71 (22,9 %) živi na selu.

Grafikon 1: Spol ispitanika (izvor: autorica)

Grafikon 2: Dob ispitanika (izvor: autorica)

Grafikon 3: Razina obrazovanja (izvor: autorica)

Grafikon 4: Mjesto stanovanja ispitanika/ca (izvor: autorica)

Kao instrument istraživanja korišten je izvorni upitnik, a anketiranje je bilo potpuno anonimno. Upitnik je podijeljen u dvije cjeline:

- 1) Sociodemografska pitanja (dob, spol, stručna sprema, mjesto stanovanja).
- 2) Pitanja kojima se ispituje percepcija tetovaže, vjerske tetovaže i tetoviranja na vidljivome mjestu na tijelu.

1.3. Analiza rezultata

Velika većina, odnosno 73,9 % ispitanika, izjasnila se da su vjernici. Njih 15,8 % izjasnilo se da nisu vjernici, a 10,3 % nije se željelo izjasniti. Uspoređujući s podacima zadnjega popisa stanovništva iz 2011. godine, kada se katolicima izjasnilo 86,28 %, možemo zaključiti, s obzirom na to da je riječ o uzorku od 310 ispitanika, da je statistički gledano uzorak relevantan za donošenje zaključaka.

Grafikon 5: Deklariranje vjerske pripadnosti (izvor: autorica)

Čak 64,8 % ispitanika nije upoznato s pojmom hrvatske tradicijske/ vjerske tetovaže.

Grafikon 6: Upoznatost s pojmom hrvatska tradicijska/ vjerska tetovaža (izvor: autorica)

Svega 56 (18,1 %) ispitanika ima tetovažu, a većina njih, 179, odnosno 68,3 %, ne bi se tetovirala, dok 214 ispitanih (69 %) ne bi dopustilo djetetu da se tetovira.

Bez obzira na nepoznavanje samoga termina hrvatske tradicijske tetovaže, od tri ponuđena motiva (Isus, križ, tradicijska tetovaža) 232 (74,8 %) ispitanika najpozitivnije je percipiralo motiv tradicijske tetovaže, a njih 182 (58,7 %) izjasnilo se kako im se motiv tradicijske tetovaže sviđa više od drugih vjerskih motiva.

Grafikon 7: Najpoželjniji vjerski motiv tetovaže (izvor: autorica)

Grafikon 8: Stav u hrvatskome tradicijskom motivu tetovaže u usporedbi s drugim vjerskim motivima (izvor: autorica)

Gotovo svi ispitanici, njih 286 ili 93,2 %, primjećuju tetovažu na drugim ljudima, ali 188 (60,06 %) ispitanika nema potrebu saznati više o motivu ili razlozima tetoviranja.

Grafikon 9: Zamjećivanje tetovaže na drugim osobama (izvor: autorica)

Grafikon 10: Potreba za saznanjem više o motivu i razlozima tetoviranja (izvor: autorica)

Tetoviranje vjerskih simbola na vidljivome mjestu prihvatljivim kod vjernika smatra 47 osoba, odnosno 15,2 %. Vjerski motiv privlači veću pozornost ispitanika od drugih motiva kod 51 osobe, odnosno 16,5 % ispitanih. Tetovirani vjerski simboli kod 49 (15,8 %) osoba pobuđuju pozitivan osjećaj. Kod dokazivanja hipoteze (H1) trebaju biti povezane sve značajke s pozitivnom, odnosno s negativnom konotacijom kako bi hipoteza bila potvrđena ili opovrgnuta.

Grafikon 11: Privlačenje pozornosti vjerskoga motiva spram drugih motiva (izvor: autorica)

Grafikon 12: Osjećaj koji pobuđuje tetovirani vjerski simbol

Da je tetovirana vjerska/tradicijska tetovaža dokaz vjerske pripadnosti, smatraju svega 73 osobe ili 23,5 % ispitanika, a da vjernici s tetoviranim vjerskim simbolom imaju veći kredibilitet, smatra svega 8 (2,6 %) ispitanika. Saznati više o motivu i razlogu tetoviranja potrebu ima 122 (39,4 %) ispitanika, a da je vjerska/tradicijska tetovaža novi način evangelizacije, smatra 38 (12,3 %) ispitanika. Isto tako, čak 302 (97,4 %) ispitanika smatra kako vjernici s tetoviranim vjerskim simbolom nemaju veći kredibilitet.

Grafikon 13: Kredibilitet katolika s tetoviranim vjerskim motivom (izvor: autorica)

2. Dokazivanje/opovrgavanje hipoteza

Testiranje hipoteza provedeno je korištenjem statističkoga jezika *R* (*R Core Team*, 2015) te integrirana razvojnog okruženja *RStudio* (*RStudio Team*, 2015), preciznije funkcija *prop.test()* (za z-test za jednu proporciju) i *chisq.test()* (za test).²

Hipoteza H₁: Većini ispitanika prihvatljivo je tetoviranje vjerskih tradicijskih simbola

Promatramo pitanje: „Tetoviranje vjerskih simbola na vidljivom mjestu smatrate: neprihvatljivim za vjernike/ce; općenito neprihvatljivim; općenito prihvatljivim; prihvatljivim za vjernike/ce“. Kao prihvatljivo prihvaćamo kategorije: općenito prihvatljivim i prihvatljivim za vjernike/ce. Proveden je z-test za jednu proporciju.

Hipoteze za provedeni test pomoću oznaka možemo zapisati kao: H₀: p = 0,50, H₁: p > 0,50. Hipoteza je testirana na razini statističke značajnosti α = 0,05.

Tablica 1: Proporcija prihvatljivosti

<i>n</i>	<i>Da</i>	Proporcija onih kojima je to prihvatljivo	<i>p</i> -vrijednost
310	210	prihvatljivo=0,68	<0.0001

S obzirom na to da je P-vrijednost manja od izabrane razine statističke značajnosti α (tj. P-vrijednost < 0,05), možemo na razini statističke značajnosti 0,05 zaključiti da većina ispitanika smatra kako je tetoviranje vjerskih tradicijskih simbola prihvatljivo, *odnosno možemo potvrditi hipotezu H₁*.

Hipoteza H₂: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje se prema sociodemografskim značajkama (spolu, dobi, mjestu stanovanja).

Analizirat ćemo rezultate pitanja: „Kakav osjećaj u Vama pobuđuje tetovirani vjerski simbol?“ Ponuđeni su odgovori: negativan, neutralan te pozitivan. Pod sociodemografskim faktorima promatramo spol, dob te mjesto stanovanja. Provest ćemo tri testa.

² *R Core Team* (2015) „R: A Language and Environment for Statistical Computing“, *Vienna: R Foundation for Statistical Computing*, <<https://www.R-project.org/>>, *RStudio Team* (2015) „RStudio: Integrated Development for R“, *RStudio, Boston*, <<http://www.rstudio.com/>>.

1. Razlike po spolu:

Tablica 2: Razlike po spolu

	<i>Negativan</i>	<i>Neutralan</i>	<i>Pozitivan</i>	<i>Ukupno</i>
<i>Muško</i>	16	41	15	72
	22,2%	57%	20,8%	
<i>Žensko</i>	35	169	34	238
	14,7%	71%	14,3%	
<i>Ukupno</i>	51	210	49	310

Hipoteze su:

Ho: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže ne razlikuje se prema spolu.

H1: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje se prema spolu.

Hipoteza je testirana na razini statističke značajnosti $\alpha = 0,05$.

S obzirom na to da je P-vrijednost veća od izabrane razine statističke značajnosti α (tj. P-vrijednost = 0.08161 > 0,05), *ne možemo* na razini statističke značajnosti 0,05 zaključiti da se percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje prema spolu.

2. Razlike po dobi:

Tablica 3: Razlike po dobi

	<i>Negativan</i>	<i>Neutralan</i>	<i>Pozitivan</i>	<i>Ukupno</i>
<i>18-35</i>	18	67	15	100
	18%	67%	15%	
<i>35-55</i>	22	121	28	171
	12,9%	70,8%	16,3%	
<i>55+</i>	11	22	6	39
	28,2%	56,4%	15,4%	
<i>Ukupno</i>	51	210	49	310

Varijabla dob grupirana je u tri kategorije: osobe starosti između 18 i 35 godina, osobe starosti između 35 i 55 godina te osobe starije od 55 godina.

Hipoteze su:

Ho: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže ne razlikuje se prema dobi.

H1: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje se prema dobi.

Hipoteza je testirana na razini statističke značajnosti $\alpha = 0,05$.

S obzirom na to da je P-vrijednost veća od izabrane razine statističke značajnosti α (tj. P-vrijednost = 0.2134 > 0,05), *ne možemo* na razini statističke značajnosti 0,05 zaključiti da se percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje prema dobi ispitanika.

3. Razlike prema mjestu stanovanja:

Tablica 4: Razlike prema mjestu stanovanja

	<i>Negativan</i>	<i>Neutralan</i>	<i>Pozitivan</i>	<i>Ukupno</i>
<i>Grad</i>	44	157	38	239
	18,4%	65,7%	15,9%	
<i>Selo</i>	7	53	11	71
	9,9%	74,6%	15,5%	
<i>Ukupno</i>	51	210	49	310

Hipoteze su:

Ho: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže ne razlikuje se prema mjestu stanovanja.

H1: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje se prema mjestu stanovanja.

Hipoteza je testirana na razini statističke značajnosti $\alpha = 0,05$.

Kako je P-vrijednost veća od izabrane razine statističke značajnosti α (tj. P-vrijednost = 0.2136 > 0,05), *ne možemo* na razini statističke značajnosti 0,05 zaključiti da se percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje prema mjestu stanovanja.

Iz dobivenih rezultata ne možemo zaključiti kako se percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje prema sociodemografskim značajkama (spolu, dobi, mjestu stanovanja), stoga na temelju provedene statističke analize *odbacujemo hipotezu H2*: Percepcija vjerske/tradicijske tetovaže razlikuje se prema sociodemografskim značajkama (spolu, dobi, mjestu stanovanja).

Hipoteza 3: Među tetovažama s vjerskim motivom vjericima je najpoželjniji motiv tradicijske tetovaže.

Promatramo samo uzorak vjernika. Sada nam je veličina uzorka 229.

Promatramo pitanje: „Sviđaju li Vam se tradicijski motivi više od drugih vjerskih motiva?“

Proveden je z-test za jednu proporciju.

Hipoteze za provedeni test pomoću oznaka možemo zapisati kao: $H_0: p = 0,50$, $H_1: p > 0,50$. Hipoteza je testirana na razini statističke značajnosti $\alpha = 0,05$.

Tablica 5: Testiranje najpoželjnijega motiva

<i>n</i>	<i>Da</i>	<i>Proporcija vjernika kojima se tradicijski motiv najpoželjniji</i>	<i>p-vrijednost</i>
229	210	$P_{\text{najpoželjniji}} = 0,55$	0,04926

Kako je P-vrijednost manja od izabrane razine statističke značajnosti α (tj. P-vrijednost $< 0,05$), možemo na razini statističke značajnosti $0,05$ zaključiti kako je vjericima među tetovažama s vjerskim motivom najpoželjniji motiv tradicijske tetovaže.

Dobivena je P-vrijednost granična, tako da je uzeta neka manja razina statističke značajnosti, npr. $\alpha = 0,04$ ili manje. Ne bismo mogli odbaciti nultu hipotezu, stoga *potvrđujemo hipotezu* H_3 : Među tetovažama s vjerskim motivom vjericima je najpoželjniji motiv tradicijske tetovaže.

Zaključak

Iz svega navedenoga razvidno je kako je tradicijska/vjerska tetovaža kao motiv pozitivno percipirana te je poglavito među vjericima najpoželjniji motiv među vjerskim motivima tetovaže. Percepcija tradicijske tetovaže ne razlikuje se prema sociodemografskim značajkama (spolu, dobi, mjestu stanovanja). *Istraživanjem je dokazana laka dekodacija simbolike tradicijske tetovaže kroz eksplicitnu semantičnost i semiotičnost vlastite ekspresivnosti.*

Na tragu nove evangelizacije, koja je sinonim za duhovni uzlet vjerskoga života lokalnih crkava te uputa za upravljanje promjenama koje

se odnose i na komunikacijski aspekt kršćanskoga života u različitim kulturnim i društvenim kontekstima, *dokazana je pozitivna uloga vjerske tetovaže u tome diskursu religije*. Nadalje, ovo istraživanje otvorilo je nova pitanja te je u budućim istraživanjima potrebno istražiti komunikacijski aspekt javne percepcije vjerskih motiva kao mogući novi oblik sakralne umjetnosti te ulogu vjerske tetovaže u interpersonalnoj i interaktivnoj komunikaciji osoba koje su deklarirani vjernici i onih koji to nisu.

Iz rezultata provedenoga istraživanja moguće je zaključiti kako je tetovaža iznimno snažan vizualni komunikator, općerazumljiv jezik za svaku vrstu poruke koja se želi odaslati, forma – bilo da ju smatramo umjetnošću ili ne, koja zbog osobnosti nema sekundarno tržište, koju nosite sa sobom u grob, a do tada to je umjetnost koja hoda svijetom prenoseći individualnu poruku, stav, emocije i sl., izazivajući primatelje poruke u pozitivnome ili negativnome smislu.

Kada je riječ osobama koje su deklarirani vjernici, treba se čuvati crno-bijeloga gledanja na pojavnost tetoviranja te, kako kaže kardinal Ravasi (2012), govoreći o evangelizaciji novoga doba, treba se truditi da se pretvoriti u dijalog. Zaključno, kao i sa svime u životu, tako i s tetovažama s vjerskim motivom: „Sve što se ne čini po čvrstom uvjerenju grijeh je.“ (*Rim 14,23*)

Literatura

- ANČIĆ, NEDILJKO (2007) „Tumačenje znakova vremena – zaboravljena zadaća crkve“, *Crkva u svijetu*, Katoličko bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, god. XLII, br. 2, str. 200 – 226.
- CVITKOVIĆ, IVAN (2006) *Hrvatski identitet u BiH, Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo.
- ČURČIĆ, VEJSIL (1933) „Tetoviranje katolika u srednjoj Bosni“, *Napredak - Glasilo hrvatskog kulturnog društva*, Sarajevo, god. VIII, br. 6, str. 71 – 73.

- *Drugi Vatikanski koncil-Dokumenti* (1986) IV. izdanje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- DURHAM, MARY EDITH (2002) *Some Tribal Origins, Laws and Custom of the Balkans*, George Allen & Unwin, London.
- DŽAJA, SREĆKO (2010) „Bosna i Hercegovina kao politička kategorija kroz povijest“, *Status- magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Udruga građana „Dijalog“, Mostar, br. 14, str. 63 – 72.
- ELIADE, MIRCEA (2006) *Slike i simboli*, Fabula nova, Zagreb.
- GLÜCK LEOPOLD (1889) „Tetoviranje kože kod katolika u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Zemaljski muzej, Sarajevo, br. 3, str. 81 – 88. (Rad je izvorno objavljen na njemačkome jeziku: „Die Taetowierung der Haut bei den Katholiken Bosniens und der Herzegowina“, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina*, sv. II, Wien, 1884.)
- HERCEG, TONI (2017) „Tetovaže katolika u srednjoj Bosni, simbolički ornament duha i tijela“, *Hum*, Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet, Mostar, god. XII, br. 17 – 18, str. 342 – 367.
- KOŠČAK, SILVIO, (2017) „Kenoza križa – forma i sadržaj svjedočanstva suvremenih Kristovih svjedoka, Promišljanja na tragu Hansa Ursa von Balthasara“, *Diacovensia: teološki prilozi*, Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu, Đakovo, god. XXV, br. 4, str. 617 – 637
- PETRIĆ, MARIO (1972) *Običaji tatauiranja kod balkanskih naroda – Karakteristika, uloga i porijeklo*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Sarajevo
- PETRIĆ, MARIO (1966) „On Tattooing and Cicatrization in Prehistoric population of a Part of Balkans – O pitanju tatauiranja i cikatrizacije kod prehistorijskog stanovništva jednog dijela Balkana“, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, knj. 4 (2).

- RAVASI, GIANFRANCO – DAL COVOLO, ENRICO (2012) *Comunicare la fede. Per una nuova evangelizzazione*, Lateran University Press, Vatikan.
- SANDERS, CLINTON – VAIL, AGNUS (2008) *Customizing the Body: The Art and Culture of Tattooing*, Temple University Press, Philadelphia.
- STIPČEVIĆ, ALEKSANDAR (1974) *Iliri*, Školska knjiga, Zagreb.
- TRUHELKA, ĆIRO (1894) „Tetoviranje Hrvata Katolika u Bosni i Hercegovini“, *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Zemaljski Muzej, Sarajevo, 6 (travanj-lipanj), str. 241 – 257.
- VULETIĆ VUKASOVIĆ, VID (1894) „Sicanje Hrvata (tetoviranje-tatuaž) u Herceg-Bosni“, *Bosanska vila*, Sarajevo, <<http://look-into-my-face.blogspot.com/>>, (5. V. 2020.).
- WILSON, SARAH (2008) *Marks of identity: the performance of tattoos among women in contemporary American society*, magistrski rad, University of Maryland, Maryland.